

A HAZAI KISVÁROSOK DIPLOMÁS NÉPESSÉGE

FORRAY R. KATALIN^{1,*} – MOLNÁR ERNŐ^{2,**}

¹Pécsi Tudományegyetem, Pécs

²Debreceni Egyetem, Debrecen

Beérkezett: 2025. március 15., elfogadva: 2025. május 5.

Írásunkban a hazai kisvárosok diplomás népességének létszámváltozását és arányait elemezzük a legutóbbi két népszámlálás adatainak tükrében. Célunk a hazai kisvárosok városhálózaton belüli pozicionálása és belső differenciáltságuk feltárása hierarchiaszintek és földrajzi helyzet alapján. Eredményeinket a tanulórégiók vizsgálatát célzó kutatás komplex mutatószámaival is összevetjük. Fontos megállapításunk, hogy a diplomás népesség az ország és a városállomány egészéhez hasonlóan a kisvárosokban is nő. Létszámváltozásuk és arányuk azonban jelentős különbségeket mutat a városhierarchia mentén: van ugyan felzárkózás a nagyobb városokhoz a diplomások alacsonyabb arányát mutató kisvárosok esetében, de ez elsősorban a Budapest környezetében elhelyezkedő agglomerációs városok kiemelkedő dinamikájával és arányaival hozható összefüggésbe. E településcsoport hatása köszön vissza a tanulóvárosok legkedvezőbb helyzetű csoportjába sorolt, de a városhierarchia alacsonyabb szintjein elhelyezkedő kisvárosok dinamikájában és magas arányaiban, valamint a települési adatok szórásának összes, kisvárosi hierarchiaszinten belül megfigyelhető növekedésében. A kisvárosi diplomás népesség térbeli mintázata magán viseli mind a rendszerváltás előtti hierarchikus szemléletű településpolitikát, mind pedig a rendszerváltás utáni területi (gazdasági és szuburbanizációs) folyamatok hatásait.

Kulcsszavak: diplomás népesség, kisvárosok, városhierarchia, agglomerációs városok, tanulóvárosok

THE GRADUATE POPULATION OF HUNGARIAN SMALL TOWNS

Our paper analyses the change in the numbers and the proportions of the graduate population of Hungarian small towns in the light of the data from the last two censuses. We aim to position Hungarian small towns within the urban network and explore their internal differentiation based on hierarchical levels and geographical location. We also compare the results with the complex indicators of the research focused on learning regions. Our main finding is that the graduate population is growing in small towns, similarly to the country and to the urban network as a whole. However, the change in the numbers and proportions shows significant differences along the urban hierarchy. Although there is a catch-up with more prominent cities in the case of small towns with a lower proportion of graduates, this can primarily be attributed to the outstanding dynamics and

* Levelező szerző: Forray R. Katalin, egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem. E-mail: forrayrk@gmail.com

** Molnár Ernő, egyetemi docens, Debreceni Egyetem.

proportions of the agglomeration towns around Budapest. The impact of this group of settlements is reflected in the exceptional dynamics and high percentages of the small towns classified as the most favourable group of learning cities but located at lower levels of the urban hierarchy, as well as in the observed increase in the standard deviation of settlement data within all levels of the small-town hierarchy. The spatial pattern of graduate population in small towns mirrors the effects of both the hierarchical settlement network development before, and the regional (economic and suburbanization) processes after the change of regime.

Keywords: graduated population, small towns, urban hierarchy, agglomeration towns, learning cities

Problémafelvetés

A kisváros talán a legizgalmasabb eleme a magyarországi településhálózatnak. Attól függően, hogy miként definiáljuk, a hazai népességnek akár 30–35 százaléka is ehhez a településtípushoz köthető: többen élnek kisvárosokban, mint a fővárosban vagy nagy- és középvárosaink összességében, és nagyjából annyian, mint a legkisebb törpefalvaktól az óriásfalvakig a teljes faluállományban. Azonban a kisvárosok csoportja messze nem homogén (Kovács et al. 2021; Pirisi 2009); színes világuk jól tükrözi a hazai településállomány szerkezeti sajátosságait, szervezési és fejlesztési kihívásait. Miközben a nagyvárosok – elsősorban a főváros – környezetében fekvő kisvárosok a szuburbanizáció kitüntetett tereiként stabil vagy növekvő lakónépességgel rendelkeznek, a vidéki térségek központjaiként funkcionáló települések jelentős része változó intenzitású – mennyiségi és minőségi – demográfiai erózió színtere, ami beárnyékolja jövőbeli gazdasági kibontakozási lehetőségeiket is (Horeczki–Molnár–Pirisi 2023; Pirisi–Trócsányi 2015).

A kisvárosi népesedési folyamatok térbeli polarizáltságának ismeretében különleges jelentősége van a magasabb iskolázottságú diplomás népesség jelenlétének, amely fontos szerepet játszik e települések arculatának alakításában: bővíti a humán erőforrás-bázist, erősíti a helyi közösség cselekvőképességét, másrészt fogyasztóként számos szolgáltatás és infrastrukturális adottság fejlesztését igényli, hozzájárulva ezzel a komplexebb helyi környezet kialakulásához (Lenner 1995). A diplomás népesség gyarapítja a helyi humán/társadalmi tőkét, ami hatással van a települések és térségeik versenyképességére (Horeczki 2023), illetve befolyásolja megújulóképeségüket (Rechnitzer–Csizmadia–Grosz 2004; Rechnitzer–Páthy–Berkes 2014). Problémát okoz ugyanakkor, hogy a kisvárosok jelentős részében helyben nem állnak rendelkezésre azok a munkahelyek, amelyek megfelelő vonzerőt és megtartó erőt jelentenének a diplomások számára. A nagyobb városok ilyen típusú munkahelyek terén bőségebb és színvonalasabb kínálata, szofisztikáltabb helyi környezete elszívó hatást gyakorol az iskolázottabb kisvárosi lakosságra. Ennek megfelelően az iskolázottság településhierarchia menti különbségei természetesnek tekinthetők, hiszen a magasabb képzettséget igénylő munkahelyek és a diplomások képzésének helyszínei is a nagyobb városokban koncentrálódnak (Kiss–Tagai–Telbisz 2008).

A diplomás népesség területi elhelyezkedését hazai környezetben vizsgáló írások a felsőfokú végzettségűek aránynövekedésével párhuzamos, hosszabb távú kiegyenlítődési folyamatokra hívják fel a figyelmet (Forray–Híves 2013; Kiss–Tagai–Telbisz 2008; Sánta–Szakálné Kanó–Lengyel 2015). A leghosszabb időintervallumot átfogó vizsgálat az 1960-as évektől kezdődően értékeli ezt

a jelenséget, amelyet elsősorban a vidéki főiskolák tömeges megnyitásával hoz összefüggésbe. Az iskolázottsági különbségeket – főként a felső képzettségi kategóriákban – markánsabbnak látja a *településhierarchia mentén*, mint az egyes térségek között. Egyúttal hangsúlyozza, hogy az iskolázottsági viszonyokat legkomplexebben jelző „átlagos elvégzett osztályszám” adatai alapján az iskolázottság területi különbségeinek csökkenése megállni látszik a rendszerváltás után. Értékelése szerint ezek a folyamatok nem annyira a gazdasági sikerességgel, mint inkább az oktatási rendszer teljesítményeinek területi különbségeivel, illetve demográfiai – döntően korösszetételi és vándorlási – hatásokkal mutatnak összefüggést (Kiss–Tagai–Telbisz 2008).

Egy másik vizsgálat a rendszerváltás utáni időszakban a diplomások növekvő aránya mellett *megyei, kistérségi és települési szinten* is kiegyenlítődést figyelt meg az eloszlásukban. Egyúttal hangsúlyozza, hogy a diplomások területi egyenlőtlenségei – a nyolc osztályt el nem végző népesség kivételével – minden iskolázottsági kategóriánál nagyobbak. A különbségek mérséklődése a településhierarchia mentén is érvényesül, bár továbbra is számottevő előnyt lát a felső szintek településeiben. Értékelése szerint a térségi kiegyenlítődéssel irányába mutató folyamatok eltérnek a nagyvárosi koncentrációra vonatkozó várakozásoktól, amit a felsőoktatás tömegessé válása, változatosabb képzési formái és vidéki városokban történő megjelenése, illetve a közszféra diplomás foglalkoztatásának jelentős bővülése magyaráz (Sánta–Szakálné Kanó–Lengyel 2015).

A településhierarchia és az intézmények differenciáló szerepe – különösen egy kisvárosokra fókuszáló elemzésben – jól összekapcsolható a *művelődési városközpontok* koncepciójával (Kozma 2012), amely az iskolahálózat és a településhierarchia összefüggéseit középpontba állító kutatások „terméke” (vö. Forray–Kozma 1992; Forray–Kozma 2011). A fogalom egyrészt egy-egy (kis) város kulturális központját jelenti, másrészt olyan települést takar, amely művelődési szolgáltatásokat képes nyújtani a környezetének. A településhierarchia központi településekből és általuk ellátott térségekből áll: a központi szerepkörű településeken a művelődési (oktatási, kulturális és sport-) szolgáltatások rendszerint a térségeikkel együtt szerveződnek, amelyeket a környék lakói – akár csak a munkahelyeket – ingázással vehetnek igénybe. Ez a feltétele annak, hogy a kisvárosi vonzáskörzetekben lakók a nagyobb városokban élőkhez hasonló oktatási és művelődési szolgáltatásokhoz jussanak (Kozma 2012). A művelődési városközpont nemcsak szolgálat, de munkát is ad a magasabb iskolázottságú (diplomás) munkaerőnek.

A különböző kisvárosok eltérő fejlődési útjainak, illetve fejlesztési potenciáljának összehasonlító vizsgálatai arra mutattak rá, hogy az oktatási (felsőoktatási) és művelődési intézmények megléte – kialakítása és megőrzése – alapvetően befolyásolja a vizsgált térség úgynevezett társadalmi innovációs képességét (Forray–Kozma 2013). Hasonló következtetésre jutottak a hazai városállomány innovációs képességét tanulmányozó vizsgálatok is. Ezek évtizednyi különbséggel megismételt elemzések eredményei alapján megállapították, hogy Magyarországon összesen mintegy ötven-hatvan, a megújulás erőforrásait koncentráló város van, amelyek közül nagyjából huszonöt tekinthető dinamikusabb központnak: ezek jellemzően nagy- és középvárosok, illetve főváros környéki települések. A néhány kedvezőbb helyzetű kisváros felsőoktatási intézménnyel, kutatóintézettel rendelkezik (Rechnitzer–Csizmadia–Grosz 2004; Rechnitzer–Páthy–Berkés 2014).

A diplomások arányának a főváros és a nagyobb vidéki városok – elsősorban egyetemi városok – környezetében, valamint kedvezőbb közlekedéshálójai adottságú, autópályák mentén fekvő településeken megfigyelhető jelentős növekedése (Sánta–Szakálné Kanó–Lengyel 2015) ugyanakkor a *területi kontextus* és a *migrációs folyamatok* fontosságára hívja fel a figyelmet. A 20. század jelentős részére – előbb régiók közötti, majd régióon belüli folyamatok formájában – a falu–város migráció volt jellemző, amely szelektív jellegéből adódóan a kibocsátó területeken negatív, a befogadó területeken pedig pozitív szerkezeti hatást gyakorolt a népesség iskolázottságára (Dövényi 2009). A rendszerváltás után ugyanakkor már a szuburbanizáció kibontakozása meghatározó

(Bajmócy–Györki 2012), amely három karakteresen elkülönülő migrációs szakaszban (1994–2006, 2007–2015, 2016–2022), alapvetően a nagyvárosok, főként Budapest környezetében eredményez növekvő népességgözpontosítást (Pénzes 2024). Az agglomerációk felértékelődése jellemző, ahol a lakó- és munkahely térbeli szétválása, a napi ingázás jelensége sokak számára a mindennapi élet része (Tóth 2024). Ez hatással van a diplomások lakóhelyválasztására is, aminek az agglomerálódó térségek feltörekvő kisvárosai sok esetben éppen a haszonélvezői.

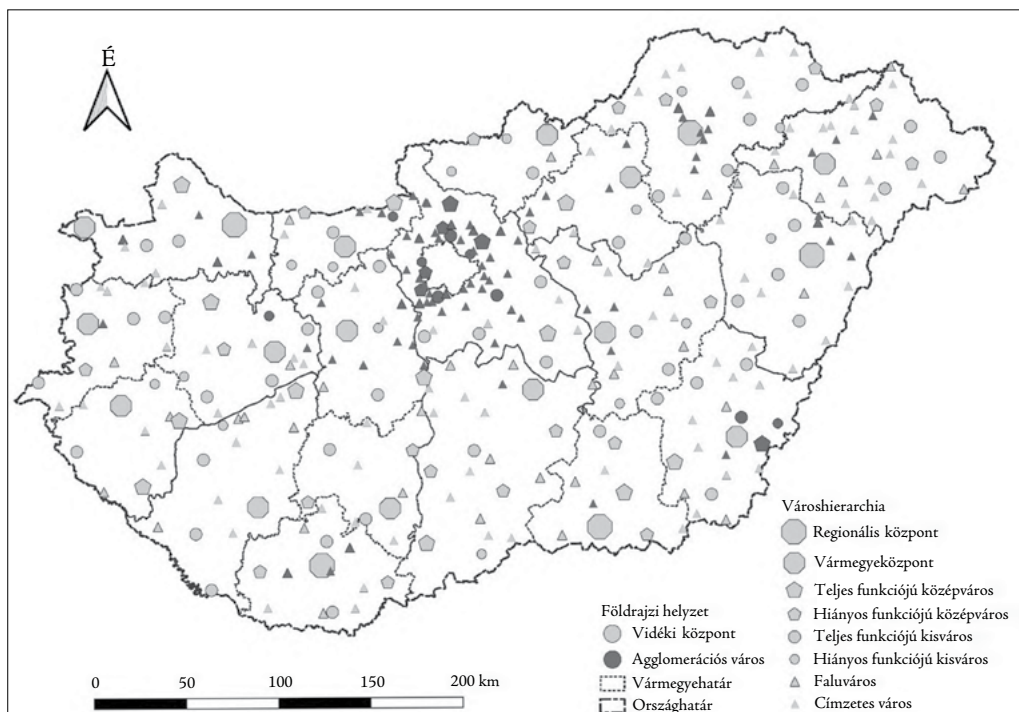
Az agglomerálódó térségekkel markánsan szembeállíthatók a vidék *zsugorodó kisvárosai*. E települések népesedési folyamatainak hátterében a periferializáció és a marginalizáció fogalmával leírható politikai, társadalmi és gazdasági mozgások összefonódása figyelhető meg, amelyet erősített a transzformációs válság, a globális gazdasági válság és a felerősödő kelet–nyugati migráció is (Jelinek–Virág 2020; Nagy et al. 2015). Különösen gyengének tűnik e kisvárosok képzett fiatalok megtartására irányuló képessége (Makkai et al. 2017), ami negatív hatással van a lokális munkapiacra, illetve növeli az egymást erősítő negatív társadalmi és gazdasági folyamatok lefelé tartó spiráljának kialakulási esélyét (Pirisi–Trócsányi 2015). Szemléletesen mutatja be a társadalmi és gazdasági folyamatok viszonyát alföldi kisvárosi közegben Kovács és Vasvári írása (Kovács–Vasvári 2023): míg korábban a fejlett kisvárosi intézményrendszer által megalapozott, kedvezőbb társadalmi háttér és a kedvezőtlenebb gazdasági mutatók diszharmonijáról lehetett írni, napjainkban inkább érvényes a leépült társadalmi háttér és a gyenge gazdaság harmóniája, illetve a fordított diszharmonia (gazdasági kilátásokat is veszélyeztető társadalmi helyzet).

Jól reflektál a fent leírtakra egy a kisvárosok fejlesztéspolitikai lehetőségeivel foglalkozó, a közelmúltban megjelent tanulmány megállapítása, amely szerint a kistépülések *fejlesztési potenciálját* elsősorban a jogállás és a földrajzi fekvés határozza meg. A városi lét részét képező intézmények ugyanis komplexebb lehetőségeket kínálnak, míg az azonos jogállású települések esetében nagyobb fejlesztési potenciál mutatkozik a nagyvárosi településegységekben és a turisztikai térségekben (Szegvári 2024). A regionális környezet és a tércapcsolatok szerepét a kisvárosok fejlődésében európai kitekintéssel született írások is alátámasztják (Atkinson 2019; Servillo–Atkinson–Hamdouch 2017). A különböző megközelítések közös tanulsága, hogy a településállomány egy jellegzetes szeletét képviselő kisvárosokra fókuszáló vizsgálatunkat célszerű a városhierarchia (intézményi ellátottság) és a földrajzi fekvés mentén differenciálni.

Kutatási kérdések és módszertan

A fentiek alapján elemzésünkben azt vizsgáljuk, hogy miként alakul a diplomások (egyetemi és/vagy főiskolai végzettségűek) száma és releváns korú lakónépességen belüli aránya a hazai kisvárosokban a 2011. és a 2022. évi népszámlálás idején. Vizsgáljuk a diplomások dinamikáját a nagyobb városokkal összevetve és a kisvárosok településcsoportján belül is. A kisvárosok lehatárolását és differenciálását a *Magyarország Nemzeti Atlaszában* publikált városhierarchia- és várostípus-vizsgálatok (Kovács et al. 2021), illetve a nagyvárosi településegységekkel foglalkozó legfrissebb elemzés (Tóth 2024) eredményeire építjük (1. ábra).

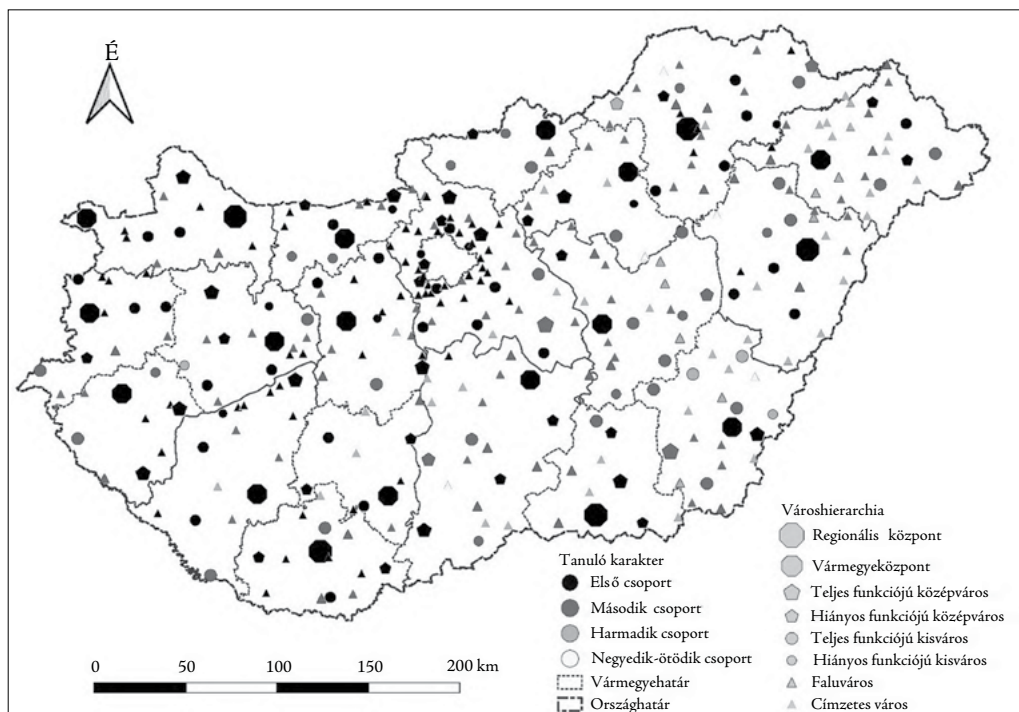
A környező településeket is kiszolgáló központi funkciók mennyisége és minősége alapján definiált városhierarchia ismerete a kisvárosok körének lehatárolása, másrészt a különböző komplexitású kisvárosok elkülönítése miatt fontos (Beluszky–Sikos T. 2020). Az alkalmazott felosztás részletessége ellenére hangsúlyozandó, hogy a különböző kategóriák az úgynevezett hiányos funkciójú középvárosoktól lefelé haladva közigazgatási és statisztikai értelemben is jellemzően kisvárosoknak tekinthető településeket tartalmaznak. Városi jogállású települések, de – Érden kívül – nem megyei jogú városok, és lakónépességük is csak néhány főváros környéki és egyetlen iparvidéki település esetében haladja meg a kisvárosi lét gyakori felső határának tekintett 30 ezer főt (Horeczki–Mol-

1. ábra: A magyarországi városállomány hierarchiaszintek és földrajzi fekvés alapján. Forrás: Kovács et al. 2021 és Tóth 2024 alapján a szerzők szerkesztése

nár–Pirisi 2023; Zongor 2024). Megközelítésünk szerint a központi funkciók kifejezik a helyi környezet diplomás munkahelyekben is megnyilvánuló komplexitását, míg a vidéki központok és az agglomerációs kisvárosok közötti különbségtétel a nagyvárosi hatások azonosítása miatt fontos. A szakirodalmi tapasztalatok tükrében mindkét szempontot releváns, a diplomások arányát érdemben befolyásolni képes tényezőnek tartjuk. A területi elemzés finomítása érdekében a vidéki központok esetében különbséget teszünk nyugati (dunántúli) és keleti (kelet-magyarországi), míg az agglomerációs városok esetében Budapest környéki és vidéki nagyvárosokhoz kötődő kisvárosok között. Míg az első esetben fejlettségi és településhálózati különbségek indokolják, addig a második esetben a szuburbanizációs folyamatok eltérő léptéke teszi érdekessé a különbségtételt (Kovács et al. 2021; Tóth 2024).

A kisvárosi hierarchiaszinteken 313 városi jogállású település tömörül (a városok közel 90 százaléka). Ezek több mint fele (az összes város 47 százaléka) olyan címzetes város, amelyek korlátozott központi funkciókkal rendelkeznek, városiasságukat a településhálózatot kutatók egy része ezért megkérdőjelezi (Beluszky–Sikos T. 2020). A kisvárosok bő 70 százaléka vidéken, szűk 30 százaléka nagyvárosi településegységekben helyezkedik el. Az előbbieket körében dominálnak a kelet-magyarországi szereplők: csaknem kétszer annyian vannak (44 százalék), mint a dunántúli kisvárosok (26 százalék). Ez az alföldi településhálózat sajátosságaira, a napjainkra többnyire várossá nyilvánított nagy határú és nagy népességű, de vonzáskörzettel alig vagy egyáltalán nem rendelkező egykori kis mezővárosok és óriásfalvak gyakori előfordulására vezethető vissza (Beluszky 2001). Utóbbiak körében kiegyensúlyozott a helyzet a főváros és a vidéki nagyvárosok térségei között (15–15 százalék).

2. ábra: A magyarországi városállomány hierarchiaszintek és tanulókarakter alapján. Forrás: Kozma et al. 2015 alapján a szerzők szerkesztése

Kisvárosi diplomásokra fókuszáló elemzésünkbe beépítettük szempontként a Magyarország tanulórégióira vonatkozó közelmúltbeli kutatás eredményeit is. Ez a munka a formális, a nem formális, a kulturális és a közösségi tanulás dimenzióiban végzett települési összehasonlítást, amelynek eredményeit egy komplex mutatóban, a *LeaRn Indexben* összegezte. A magyarországi településeket öt csoportra bontotta a komplex mutató értéke alapján, és a kiemelkedő mutatóval rendelkező települések elhelyezkedése alapján megkülönböztetett nagyobb kiterjedésű tanulórégiókat és szigetszerűen megjelenő tanulóvárosokat (Kozma et al. 2015). Miután az iskolázottsági mutatók a formális tanulás részeként közvetlenül is hatással voltak a *LeaRn Index* értékére, az így feltárt területi mintázatok értékes viszonyítási alapot jelenthetnek a diplomások elemzése szempontjából. Tekintettel arra, hogy a városok körében a 4. és 5. csoporthoz tartozó települések előfordulása meglehetősen ritka, ezt a két kategóriát összevontuk (2. ábra).

A négy „tanulókategória” városhierarchiához fűződő viszonyáról megállapítható, hogy lefelé haladva súlyponteltolódás van a „kevésbé tanuló” kategóriák felé. A kisvárosok szempontjából releváns szinteken nagyjából 40–40 százalék az első két csoport súlya, de míg a hiányos funkciójú középvárosok és még a teljes funkciójú kisvárosok körében is a legkedvezőbb adottságú első csoportba tartozó települések vannak többségben, addig a hiányos funkciójú kisvárosok, a faluvárosok és a címzetes városok között már a második csoport képviselői szerepelnek nagyobb arányban. Lefelé haladva egyre jelentősebb a harmadik csoportba tartozó kisvárosok aránya (a kisvárosok felett ez nincs jelen), a címzetes városok esetében pedig már az utolsó kategória is megjelenik. Egyébként a tanulókarakter más mutatókkal történő összefüggésének vizsgálata már korábbi munkákban is megjelent (lásd például Teperics–Szilágyiné Czimre–Márton 2016).

Eredmények

Magyarországon a diplomások száma 2011 és 2022 között 27 százalékkal nőtt. Ettől kissé elmaradt dinamikájában a Budapesten kívüli városállomány (25 százalék), illetve a főváros (23 százalék) értéke. A városhierarchiában lefelé haladva a kisvárosok szempontjából releváns kategóriákban nagyobb a növekedés mértéke, mint a nagyobb városokban. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a Budapest és a nagyobb városok agglomerálódó térségeiben fekvő kisvárosok dinamikája jellemzően meghaladta a vidéki központokét. A diplomások számának és az ország népességén belüli arányának növekedésével párhuzamosan tehát zajlik egy városhierarchia-szintek közötti eltolódás lefelé, amely elsősorban az agglomerációs térségek kisvárosaihoz kötődik. A folyamat Budapest agglomerációjában különösen látványos, és összekapcsolható a szuburbanizáció folyamatával: míg az ország városainak többségében a diplomások számbeli növekedése fogyó népesség mellett történik, addig az agglomerálódó térségek kisvárosaiban a lakónépesség egészében is növekedést mutat (Horeczki–Molnár–Pirisi 2023). Figyelemre méltó, hogy a vidéki központok dinamikájában összességében kis különbségek vannak a nyugati és a keleti országrész városai között, de az alsóbb kategóriákban jelentősebb a differencia. Ugyanígy figyelemre méltó a főváros környéki és a vidéki nagyvárosok körül elhelyezkedő agglomerációs városok dinamikájában mutatkozó eltérés az előbbi csoport javára, amely a fővárosi diplomás népességhez kötődő szuburbanizáció nagyobb intenzitásával magyarázható (1. táblázat).

1. táblázat: Diplomások száma* a városok lakónépességében (2022, a 2011. évi érték százalékában)

Hierarchia	Vidéki központok		Agglomerációs városok		Összesen
	Nyugat	Kelet	Budapest	Vidék	
Regionális központok	119	120			120
Megyeközpontok	117	117			117
Teljes funkciójú középvárosok	118	117	132	119	120
Hiányos funkciójú középvárosok	122	115	149		127
Teljes funkciójú kisvárosok	122	120	147	114	125
Hiányos funkciójú kisvárosok	149	117	148	120	135
Faluvárosok	130	124	162	126	139
Címzetes városok	136	125	159	138	145
Összesen	121	119	152	130	125

* A 7 éves és idősebb népességből egyetemi, főiskolai oklevéllel rendelkezők száma.

Forrás: KSH 2022, Kovács et al. 2021 és Tóth 2024 alapján a szerzők számítása.

Magyarországon 2022-ben a diplomások aránya a releváns korú lakónépességen belül 24 százalékot tett ki. Budapest értéke (41 százalék) jócskán felülmúlta az országos átlagot, míg a fővároson kívüli 347 városi jogállású település átlaga (23 százalék) mindössze néhány tized százalékkal maradt el attól. A diplomások lakónépességen belüli arányára vonatkozó 2022. évi adatok is a városhierarchia differenciáló szerepét húzzák alá: ebben az esetben azonban a kisvárosi kategóriák maradnak el a magasabb szintektől, illetve lefelé haladva a kisvárosok körében is a diplomások egyre alacsonyabb aránya jellemző. Kevésbé egyértelműek a különbségek az agglomerációs városok és a vidéki központok között: Budapest környékének kisvárosai valamennyi kategóriában a legmagasabb értékeket mutatják, azonban a vidéki nagyvárosok agglomerációs kisvárosai többnyire a vidéki központok mö-

gé kerülnek. A nyugaton és keleten fekvő vidéki központok között minimális különbség mutatkozik többnyire az előbbieik javára, amely ugyanakkor jelentőssé növekszik a városhierarchiában lefelé haladva (2. táblázat).

2. táblázat: Diplomások aránya* a városok lakónépességében (2022, %)

Hierarchia	Vidéki központok		Agglomerációs városok		Összesen
	Nyugat	Kelet	Budapest	Vidék	
Regionális központok	30	32			32
Megyei központok	27	29			28
Teljes funkciójú középvárosok	22	21	34	25	24
Hiányos funkciójú középvárosok	19	19	37		23
Teljes funkciójú kisvárosok	19	18	30	15	20
Hiányos funkciójú kisvárosok	20	15	39	14	20
Faluvárosok	19	13	31	13	19
Címzetes városok	18	11	25	15	18
Összesen	24	22	30	16	23

* A 7 éves és idősebb népességből egyetemi, főiskolai oklevéllel rendelkezők száma, a legalább 20 éves lakónépesség százalékában.

Forrás: KSH 2022, Kovács et al. 2021 és Tóth 2024 alapján a szerzők számítása.

A tanulóvárosokra vonatkozó kutatás kategóriáival összevetve is látványos eredmények jönnek ki. A hierarchiában lefelé, a városkategóriák között pedig a kedvezőbb mutatókkal rendelkezők felé haladva növekszik a diplomás népesség gyarapodásának üteme. A legmagasabb értékek az első csoportba sorolt címzetes városok esetében tapasztalhatók, míg a legalacsonyabb érték a harmadik kategóriába sorolt egyetlen, hiányos funkciójú középváros (Ózd) esetében. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy a hierarchiaszintek között összességében látványosabbak a különbségek, mint a tanulóvárosok különböző kategóriái esetében (3. táblázat).

Részben eltérő összefüggések látszanak kirajzolódni a diplomás lakónépesség 2022. évi aránya tekintetében. A tanulókategóriák menti differenciálódás ezúttal látványosabb: a kedvezőbb pozícióban lévő településeken magasabb a diplomások aránya. Ez papírforma eredménynek tekinthető, hiszen a tanuló városkategóriák kialakítása során alkalmazott szempontok (formális, nem formális, kulturális és közösségi tanulás, illetve a háttérükben meghúzódó szervezeti struktúrák) okként és/vagy okozatként összefüggésbe hozhatók a diplomások helyi népességen belüli arányával. A városhierarchia menti különbségek ugyanakkor – legalábbis az első, legkedvezőbb paraméterekkel rendelkező kategóriába sorolt városok esetében – kevésbé markánsak, illetve nem a legalul helyet foglaló címzetes városok és faluvárosok mutatják a legalacsonyabb értékeket, hanem a városállomány derekát képező kisvárosok (4. táblázat).

Térképen ábrázolva a kisvárosok diplomás népességének létszámváltozását megállapítható, hogy a főváros közvetlen környezete, illetve északnyugati és északkeleti előtere, a Balaton térsége, a Dunamenté, valamint a vidéki nagyvárosok környezete – legfeltűnőbbben a Debrecen és Nyíregyháza körül elhelyezkedő kisvárosok – emelkednek ki. Sporadikusan ugyanakkor szinte valamennyi vármegyében vannak jelentős dinamikát mutató szereplők (3. ábra).

3. táblázat: Diplomások száma* a városok lakónépességében (2022, a 2011. évi érték százalékában)

Hierarchia	Tanulóvárosok kategóriái				Összesen
	1	2	3	4–5	
Regionális központok	120				120
Megyeközpontok	117				117
Teljes funkciójú középvárosok	120	121			120
Hiányos funkciójú középvárosok	129	109	107		127
Teljes funkciójú kisvárosok	130	117	113		125
Hiányos funkciójú kisvárosok	145	122	121		135
Faluvárosok	151	124	125		139
Címzetes városok	155	137	129	123	145
Összesen	126	124	124	123	125

* A 7 éves és idősebb népességből egyetemi, főiskolai oklevéllel rendelkezők száma.

Forrás: KSH 2022, Kovács et al. 2021 és Kozma et al. 2015 alapján

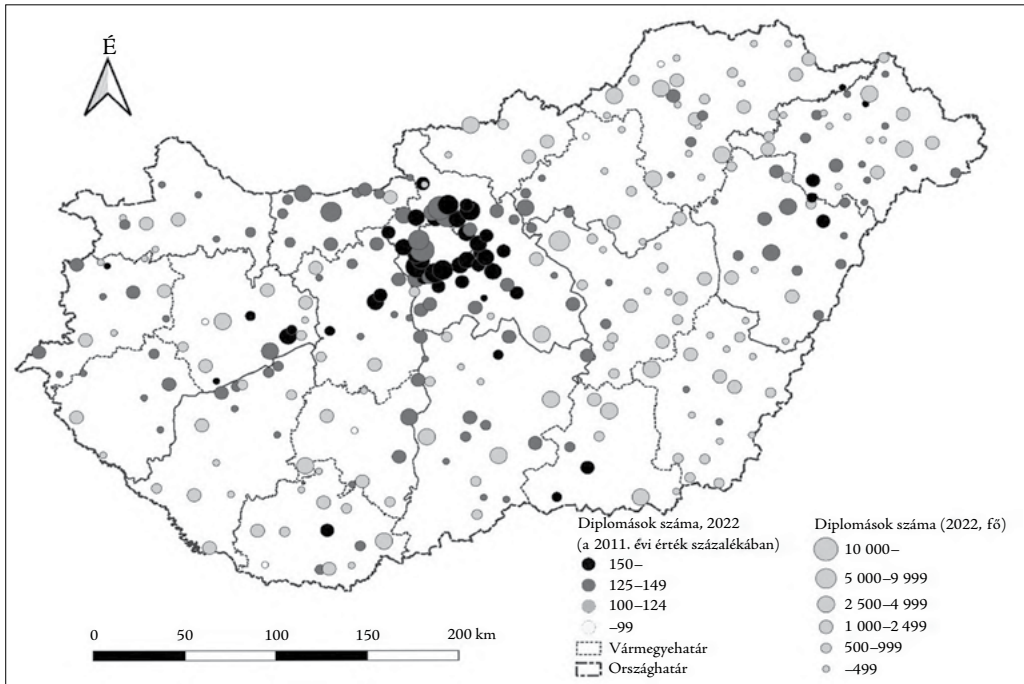
4. táblázat: Diplomások aránya* a városok lakónépességében (2022, %)

Hierarchia	Tanulóvárosok kategóriái				Összesen
	1	2	3	4–5	
Regionális központok	32				32
Megyeközpontok	28				28
Teljes funkciójú középvárosok	24	19			24
Hiányos funkciójú középvárosok	25	18	12		23
Teljes funkciójú kisvárosok	22	16	14		20
Hiányos funkciójú kisvárosok	29	14	12		20
Faluvárosok	27	14	12		19
Címzetes városok	25	15	11	9	18
Összesen	27	15	11	9	23

* A 7 éves és idősebb népességből egyetemi, főiskolai oklevéllel rendelkezők száma, a legalább 20 éves lakónépesség százalékában.

Forrás: KSH 2022, Kovács et al. 2021 és Kozma et al. 2015 alapján

Kiemelve a dinamikájuk alapján szélsőséges eseteket képviselő kisvárosokat, megállapítható, hogy az *extrém növekedést* produkáló települések elsősorban Budapest agglomerációjában találhatók. Ha a fenti logika alapján a diplomások számának nagyarányú gyarapodását a szuburbanizáció jelenségével hozzuk összefüggésbe, akkor nagyon indokoltnak tűnik Velence és Gárdony átsorolása az agglomerálódó kisvárosok körébe, amit az általunk használt források egyike sem tett meg. Hajdúsámson (Debrecen) és Badacsonytomaj (Balaton) példái pedig azt mutatják, hogy vidéki nagyvárosok térségeihez és a Balaton környékéhez kapcsolódóan is akadnak extrém dinamikát mutató kisvárosok. Az is látható, hogy a *legrosszabb dinamikával* rendelkező kisvárosokban a diplomások száma egyenesen fogy. Igaz, hogy az össznépesség zsugorodása még ennél is nagyobb mér-

3. ábra: A kisvárosok diplomás népességének száma (2022, fő) és változása (2011–2022, %). Forrás: KSH 2022 adatai alapján a szerzők szerkesztése

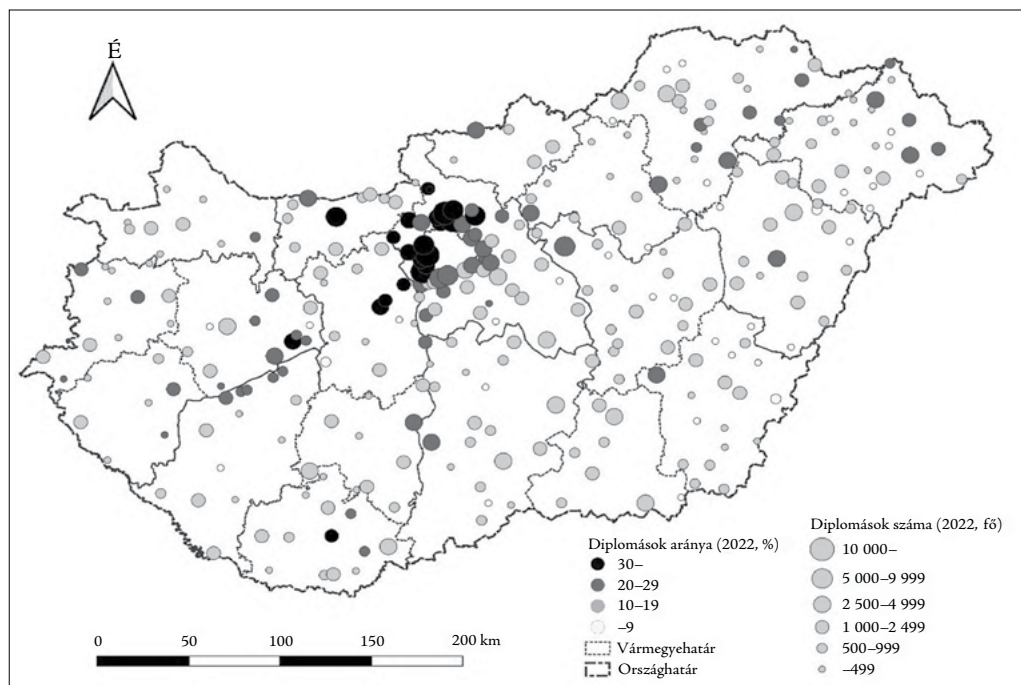
tékű, így 2011 és 2022 között valójában valamennyi hazai kisvárosban növekedett a diplomások aránya. A többnyire kis lélekszámú és központi funkcióikban is korlátozott, problémás városok sorából kiemelkedik a megyeszékhely múlttal bíró, napjainkban is hiányos funkciójú középvárosok közé sorolt Sátoraljaújhely (5. táblázat).

5. táblázat: Vezető és sereghajtó kisvárosok a diplomások 2011 és 2022 közötti dinamikája alapján

Kisváros	Diplomások száma* (2022, a 2011. évi érték százalékában)	Kisváros	Diplomások száma* (2022, a 2011. évi érték százalékában)
Gyömrő	208	Sátoraljaújhely	105
Velence	195	Gönc	105
Gárdony	192	Rétság	103
Halásztelek	191	Sásd	101
Dunavarsány	182	Sajóbábony	100
Hajdúsámson	177	Devecser	100
Veresegyház	176	Pétervására	99
Badacsonytomaj	175	Sellye	96
Pécel	174	Rudabánya	96
Dunaharaszti	172	Gyöng	95

* A 7 éves és idősebb népességből egyetemi, főiskolai oklevéllel rendelkezők száma.

Forrás: KSH 2022 alapján a szerzők számítása

4. ábra: A kisvárosok diplomás népességének száma (2022, fő) és aránya (2022, %). Forrás: KSH 2022 adatai alapján a szerzők szerkesztése

Térképen ábrázolva a kisvárosok diplomás népességének arányát, jól látható, hogy a kimagasló értékek térben koncentráltabban jelennek meg, mint a kedvező dinamikai mutatók. Ezúttal is kiemelhető Budapest agglomerációja és a Balaton térsége, de például a főváros távolabbi előterének vagy a vidéki nagyvárosok környezetének hangsúlyossága kevésbé markáns. Az ország különböző részein jelentős vonzáskörzettel (pl. Balassagyarmat, Kisvárd, Mátészalka), illetve komoly iparral rendelkező városok (pl. Jászberény, Paks, Tiszaújváros), továbbá egyházi és/vagy oktatási központok (pl. Kalocsa, Szarvas, Tata) emelkednek ki a mezőnyből (4. ábra).

Maradva a szélsőséges eseteknél, a diplomás népesség 2022. évi aránya alapján is jelentős különbségek vannak a táblázat két oldala között. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy – az előbbi, kisvárosok által dominált táblázattal ellentétben – ebben az esetben Budapest (41 százalék) és a középvárosok közé sorolt Gödöllő (39 százalék) is felférne a listavezető települések közé. Rajtuk kívül is kizárólag főváros környéki kisvárosok szerepelnek a listán, elsősorban az agglomeráció budai és észak-pesti szektoraiból. Mindez jól mutatja a fővárosi agglomeráció diplomás népességet vonzó erejét a magyarországi környezetben. Az ellenkező végletet képviselő kisvárosok kivétel nélkül a keleti országrészben fekvő települések, többnyire korlátozott városi funkciókkal. Az utolsó helyen szereplő Hajdúhadház három szempontból is érdekes: nemcsak a legnagyobb lélekszámú a sereghajtók között, de járásszékhelyként a városhierarchiában is magasabban jegyzett faluváros, amely Debrecen agglomerációjában helyezkedik el. Ugyanakkor ezek az adottságok összeadódva is kevésnek bizonyultak ahhoz, hogy elkerülje a sereghajtó pozíciót (6. táblázat).

6. táblázat: A diplomások 2022. évi aránya alapján vezető és sereghajtó kisvárosok

Kisváros	Diplomások aránya* (2022, százalék)	Kisváros	Diplomások aránya* (2022, százalék)
Budakeszi	47	Jászkisér	8
Budaörs	46	Nyírbogát	8
Szentendre	45	Nagyecsed	8
Diósd	45	Vaja	8
Budakalász	43	Fegyvernek	8
Biatorbágy	40	Kisköre	8
Piliscsaba	40	Nyírmada	8
Göd	38	Rudabánya	8
Dunakeszi	38	Tiszacsege	7
Veresegyház	38	Hajdúhadház	6

* A 7 éves és idősebb népességből egyetemi, főiskolai oklevéllel rendelkezők száma, a legalább 20 éves lakónépesség százalékában.

Forrás: KSH 2022 alapján a szerzők számítása

Miként a fenti, extrém eseteket ismertető táblázatok is demonstrálják, a csoportátlagok igen eltérő értékekből állhatnak össze. A tisztánlátás érdekében ezért megvizsgáltuk a diplomás népesség mutatóinak *relatív terjedelmét* és *relatív szórását* a Budapesten kívüli városállomány egészére, illetve a kisvárosok szempontjából releváns városhierarchia-kategóriákra együtt és külön-külön is. (A módszerek leírását lásd Nemes Nagy 2005.) A városállomány egészére számolt relatív terjedelem és relatív szórás a különbségek kismértékű csökkenéséről tanúskodnak a két népszámlálás között eltelt időszakban. A városállomány egésze szintjén zajló kiegyenlítődés ugyanakkor a kisvárosi csoport egészében már csak a relatív terjedelem esetében érvényesül: a relatív szórás értékei mérsékelt növekedést mutatnak. Ugyanez figyelhető meg a legtöbb város csoport esetében külön-külön is: a relatív terjedelem többnyire csökkenő (kivételt képeznek a teljes funkciójú kisvárosok), míg a relatív szórás többnyire növekvő (a kisváros kategórián kívüli megyeközpontok kivételével). Miközben tehát az egyes csoportokon belül a legmagasabb és legalacsonyabb értékekkel bíró városok mutatói többnyire közelebb kerülnek egymáshoz, a csoportátlagtól történő eltérések összességében növekednek (7. táblázat).

7. táblázat: A diplomások arányának relatív terjedelme és súlyozott relatív szórása a kisvárosok körében

Hierarchiaszintek	Relatív terjedelem		Relatív szórás (súlyozott)	
	2011	2022	2011	2022
Regionális központok	0,18	0,17	6,29	6,91
Megyeközpontok	0,56	0,54	14,21	13,80
Teljes funkciójú középvárosok	0,89	0,89	22,22	23,19
Hiányos funkciójú középvárosok	1,51	1,46	36,75	38,89
Teljes funkciójú kisvárosok	1,26	1,34	29,84	31,61
Hiányos funkciójú kisvárosok	2,09	1,90	52,42	52,48

7. táblázat (folyt.)

Hierarchiaszintek	Relatív terjedelem		Relatív szórás (súlyozott)	
	2011	2022	2011	2022
Faluvárosok	1,74	1,71	43,93	47,88
Címzetes városok	2,38	2,14	50,27	50,65
Kisvárosállomány	2,27	2,08	43,07	44,31
Városállomány (Budapest nélkül)	1,81	1,75	36,72	35,95

Forrás: KSH 2022 alapján a szerzők számítása

További tanulsága a 7. táblázatnak, hogy mindkét egyenlőtlenségi mutató értéke magasabb a kisvárosi relevanciájú csoportokban, mint a regionális központok, a megyeközpontok vagy a teljes funkciójú középvárosok esetében, illetve a városhierarchiában lefelé haladva jellemzően növekszik a csoportok differenciáltsága (korábban láttuk, hogy a Nyugat és a Kelet kisvárosai közötti különbségek is markánsabbak az alacsonyabb hierarchiaszinteken). Ez nagyon hasonlít a települési gazdasági erő becsült értéke alapján végzett korábbi vizsgálatunk eredményéhez (Molnár–Sáidi–Lénárt 2023), amelyet az Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptióban kulmináló, rendszerváltás előtti területi politika örökségének tekintettünk: a korabeli gyakorlat hierarchiaszinteken belül törekedett a települések közötti különbségek mérséklésére, miközben felülről lefelé, elsősorban a mai teljes funkciójú kisvárosokig terjedő kategóriákra koncentrált a településhálózaton belül. Így járult hozzá a városhierarchia felsőbb szintjein kiegyenlítettebb, az alsó kategóriákban pedig nagyobb különbségeket mutató fejlettségi mintázat kialakulásához. Jelen vizsgálat eredményei alapján ehhez még azt is hozzátehetjük, hogy az 1990-es évektől kibontakozó szuburbanizáció a másik oldalról erősítette tovább ezeket az egyenlőtlenségeket: nem a felső kategóriákba sorolt városok váltak egységesebbé, hanem az alsó kategóriákba sorolt települések köre polarizálódott. (Agglomerációs városokat nagyobb arányban találunk alul.)

Összegzés

Elemzésünkben a kisvárosi diplomások létszámváltozását és arányát vizsgáltuk a legutóbbi két népszámlálás idején. A kisvárosok összességét a magasabb hierarchiaszinteken elhelyezkedő településekhez viszonyítva, illetve a kisvárosok belső, hierarchikus differenciáltságát vizsgálva is megállapítható, hogy van némi kiegyenlítődé a rendszeren belül. Ennek jelentős részéért ugyanakkor a budapesti agglomeráció alacsonyabb hierarchiaszinteken elhelyezkedő kisvárosai felelősek: dinamikájuk látványosan szembeállítható a kelet-magyarországi vidéki központok lassú ütemű fejlődésével. A meghatározó településhierarchia menti különbségek különböző területi dimenziókban megfigyelhető, differenciált átalakulása megerősíti a szakirodalmi előzmények megállapításait (Kiss–Tagai–Telbisz 2008; Sánta–Szakálné Kanó–Lengyel 2015). A kisvárosi diplomás népesség térbeli mintázata láthatóan magán viseli mind a „természetes” különbségekre ráerősítő rendszerváltás előtti, hierarchikus szemléletű településpolitikát, mind pedig a rendszerváltás utáni területi (gazdasági és szuburbanizációs) folyamatok hatásait.

IRODALOM

- ATKINSON, R. (2019) The Small Towns conundrum: What do we do about them? *Regional Statistics*, Vol. 9. No. 2. pp. 1–17.
- BAJMÓCY P. & GYÖRKI A. (2012) A szuburbanizáció virágkora és hanyatlása Magyarországon. *Településföldrajzi Tanulmányok*, Vol. 1. No. 2. pp. 1–12.
- BELUSZKY P. (2001) *A Nagyalföld történeti földrajza*. Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
- BELUSZKY P. & SIKOS T. T. (2020) *Városi szerepkör, városi rang*. Dialóg Campus, Budapest.
- DÖVÉNYI Z. (2009) A belső vándormozgalom Magyarországon: folyamatok és struktúrák. *Statistikai Szemle*, Vol. 87. No. 7–8. pp. 748–762.
- FORRAY R. K. & HÍVES T. (2013) Az iskolázottság térszerkezete, 2011. *Educatio*, Vol. 22. No. 4. pp. 493–504.
- FORRAY R. K. & KOZMA T. (1992) *Társadalmi tér és oktatási rendszer*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FORRAY R. K. & KOZMA T. (2011) *Az iskola térben és időben*. Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- FORRAY R. K. & KOZMA T. (2013) Községi tanulás és társadalmi átalakulás. *Iskolakultúra*, Vol. 22. No. 10. pp. 3–21.
- HORECZKI R. (2023) A társadalmi tőke a kisvárosok rejtett tartaléka? *City.hu – Várostudományi Szemle*, Vol. 3. No. 1. pp. 79–93.
- HORECZKI R., MOLNÁR E. & PIRISI G. (2023) „A kicsi szép, de gyenge is”? Tűnődés a magyarországi kisvárosok településhálózatban betöltött szerepéről. *Comitatus: Önkormányzati Szemle*, Vol. 33. No. 246. pp. 191–202.
- JELINEK CS. & VIRÁG T. (2020) Zsugorodó városok és társadalmi egyenlőtlenségek Magyarországon. *Szociológiai Szemle*, Vol. 30. No. 2. pp. 4–26.
- KISS J. P., TAGAI G. & TELBISZ E. (2008) A szürkeállomány területi különbségei – katedrán innen és túl. *Területi Statisztika*, Vol. 48. No. 3. pp. 315–333.
- KOVÁCS T. & VASVÁRI M. (2023) Az „alföldiség” karakterisztikája a Nagykunságban. Kisújszállási esettanulmány. *City.hu – Várostudományi Szemle*, Vol. 3. No. 2. pp. 67–92.
- KOVÁCS Z., BELUSZKY P., TÓTH G. & EGEDY T. (2021) Városok. In: KOCSIS K. (főszerk.) *Magyarország Nemzeti Atlasza – Társadalom*. Csillagászati és Földtudományi Kutatóintézet, Földrajztudományi Intézet, Budapest. pp. 116–127.
- KOZMA T. (2012) A művelődési városközpontoktól a tanulórégióig. In: PUSZTAI G. et al. (szerk.) *A tanárok tanárának lenni. Tanulmányok Szabó László Tamás 70. születésnapjára*. DUPress, Debrecen. pp. 275–298.
- KOZMA T. et al. (2015) *Tanuló régiók Magyarországon. Az elmélettől a valósáig*. DUPress, Debrecen.
- LENNER T. (1995) Az értelmiség szerepe a kisvárosok modernizációjában Celldömölk és Sávár példáján. *Földrajzi Értesítő*, Vol. 44. No. 3–4. pp. 245–258.
- MAKKAI, B., MÁTÉ, É., PIRISI, G. & TRÓCSÁNYI, A. (2017) Where have all the youngsters gone? The background and consequences of young adults' outmigration from Hungarian small towns. *European Countryside*, Vol. 9. No. 4. pp. 789–807.
- MOLNÁR E., SAIDI F. A. & LÉNÁRT V. M. (2023) Kisvárosi gazdaságok funkcionális településföldrajzi megközelítésben. *City.hu – Várostudományi Szemle*, Vol. 3. No. 1. pp. 49–77.
- NAGY E., TÍMÁR J., NAGY G. & VELKEY G. (2015) A társadalmi–térbeli marginalizáció folyamatai a leszakadó vidéki térségekben. *Tér és Társadalom*, Vol. 29. No. 1. pp. 35–52.
- NEMES NAGY J. (2005) *Regionális elemzési módszerek*. MTA–ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest.
- PÉNZES J. (2024) A magyarországi belföldi migráció néhány területi sajátossága a rendszerváltás után. *Területi Statisztika*, Vol. 64. No. 6. pp. 779–800.

- PIRISI G. (2009) Differenciálódó kisvárosaink. *Földrajzi Közlemények*, Vol. 133. No. 3. pp. 313–325.
- PIRISI, G. & TRÓCSÁNYI, A. (2015) Shrinking small towns in Hungary: The factors behind the urban decline in “small scale”. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, Vol. 58. No. 2. pp. 131–147.
- RECHNITZER J., CSIZMADIA Z. & GROSZ A. (2004) A magyar városhálózat tudásalapú megújító képessége az ezredfordulón. *Tér és Társadalom*, Vol. 18. No. 2. pp. 117–156.
- RECHNITZER J., PÁTHY Á. & BERKES J. (2014) A magyar városhálózat stabilitása és változása. *Tér és Társadalom*, Vol. 28. No. 2. pp. 105–127.
- SÁNTA É., SZAKÁLNÉ KANÓ I. & LENGYEL I. (2015) Csökkennek az iskolázottság területi egyenlőtlenségei? A felsőfokú végzettségűek területi eloszlása a népszámlálások adatai alapján, 1990–2011. *Területi Statisztika*, Vol. 55. No. 6. pp. 541–555.
- SERVILLO, L., ATKINSON, R. & HAMDOUCH, A. (2017) Small and medium-sized towns in Europe: Conceptual, methodological and policy issues. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, Vol. 108. No. 4. pp. 365–379.
- SZEGVÁRI P. (2024) A magyarországi kisvárosok fejlesztéspolitikai pozíciói és lehetőségei. In: SZABÓ T. & GYERGYÁK F. (szerk.) *A magyar kisvárosok politikai, igazgatási és fejlesztési dimenziói. Tanulmánykötet*. Homo Oecologicus Alapítvány – Települési Önkormányzatok Országos Szövetsége, Budapest. pp. 164–191.
- TEPERICS K., SZILÁGYINÉ CZIMRE K. & MÁRTON S. (2016) A tanuló városok és régiók területi megjelenése és társadalmi-gazdasági mutatókkal való kapcsolata Magyarországon. *Educatio*, Vol. 25. No. 2. pp. 245–259.
- TÓTH G. (2024) Agglomerációk, településegységek és vonzáskörzetek Magyarországon, 2024. *Területi Statisztika*, Vol. 64. No. 3. pp. 356–379.
- ZONGOR G. (2024) A magyar városokról. In: SZABÓ T. & GYERGYÁK F. (szerk.) *A magyar kisvárosok politikai, igazgatási és fejlesztési dimenziói. Tanulmánykötet*. Homo Oecologicus Alapítvány – Települési Önkormányzatok Országos Szövetsége, Budapest. pp. 19–74.